

“Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju”

Mapiranje postojećih kvalitetnih programa obuke za inkluzivno obrazovanje u regionu Jugoistočne Evrope

Sumarni izvještaj

Za mišljenja izražena u ovom Izvještaju odgovorni su njegovi autori i ona ne odražavaju nužno zvaničnu politiku Savjeta Evrope

U partnerstvu sa

THE UNIVERSITY of EDINBURGH

Sadržaj

1. Inkluzivno obrazovanje i profesionalni razvoj nastavnika.....	3
2. Osmišljavanje studije mapiranja "Programa osposobljavanja za inkluzivno obrazovanje"	5
3. Rezultati postupka mapiranja i radionica.....	7
4. O budućim koracima	11
5. Literatura	13

Ekspertski tim: Judith Hollenweger, Nataša Pantić, Lani Florian

Posjete na terenu: Judith Hollenweger, Nataša Pantić

Izveštaj: Judith Hollenweger

Septembar 2014. godine

1. Inkluzivno obrazovanje i profesionalni razvoj nastavnika

Čime se bavi Zajednički projekat?

Inkluzivna škola je škola u kojoj je svako dijete dobrodošlo, svaki roditelj uključen, a svaki nastavnik poštovan. To je osnovna premisa i obećanje Zajedničkog projekta Evropske unije i Savjeta Evrope pod nazivom "Regionalna podrška inkluzivnom obrazovanju u Jugoistočnoj Evropi". Ovaj projekat ima pet glavnih komponenti kojima se podržava ta vizija: (1) uzajamno učenje inkluzivnih pilot škola, (2) stvaranje svijesti organizovanjem lokalnih skupova za relevante aktere, (3) pomoć u dijalogu i učenju na nivou politike, (4) izrada modula i programa za usavršavanje nastavnika, te (5) kreiranje partnerstava sa regionalnim akterima da bi se pomoglo uklanjanje prepreka za ugrožene grupe¹. Zajednički projekat doprinosi sprovođenju inkluzivnih praksi u školama i izgradnji partnerstava među njima. Da bi se razvile inkluzivne škole, nastavnici treba da transformišu svoje prakse, kako bi se prešlo sa izvođenja nastavnog programa na pomoć u procesima učenja, da više ne budu izolovani u svojim učionicama već da sarađuju sa drugim stručnjacima i porodicama. Umrežavanje i partnerstva su stoga od centralnog značaja za ovaj projekat. Projekat je osnovao tri mreže u cilju promovisanja svoje vizije - mrežu za nastavnike (TeacherNet), mrežu za politiku (PolicyNet) i mrežu za škole (SchoolNet). Ove mreže stvaraju zajednice za učenje koje izvlače škole i nastavnike iz izolacije

Što je inkluzija i koje su škole inkluzivne?

Inkluzivne škole temelj su inkluzivnog i socijalno pravednog društva. U inkluzivnom obrazovanju je riječ o svim učenicima u raznolikim zajednicama za učenje, a ne samo o nekolicini koja se doživljava kao različita iz nekog razloga (Pantić et al.2010). Razlike koje su povezane sa društvenim kontekstom, jezikom, sposobnostima i kulturom nastavnika, kao i učenika i njihovih porodica doživljavaju se kao prednosti za učenje, a ne kao komplikacije za nastavu. Pristup obrazovanju koji se bazira na pravima obezbjeđuje da se djeca shvataju kao nosioci prava, a njihovi roditelji kao staratelji ili čuvari tih prava. Inkluzija u obrazovanju je proces koji ima za cilj prevazilaženje prepreka učenju i učešću kako bi se odgovorilo na raznovrsnost (Evropska agencija 2013). Inkluzivna škola je škola gdje je svako važan i gdje se sve rješava zajedno, a ne strogom podjelom odgovornosti i rada. Inkluzivne škole doživljavaju učenje i stvaranje znanja kao ključnu aktivnost, ne samo za učenike, već i za nastavnike i roditelje. Inkluzivne škole su organizacije za učenje koje aktivno koriste saradnju i konstruktivnost kako bi izgradile bolju praksu.

Koje karakteristike ima inkluzivni nastavnik?

Evropska agencija (2012) pripremila je profil inkluzivnih nastavnika sa četiri oblasti kompetencija: (1) vrednovanje različitosti učenika, (2) podrška svim učenicima, (3) rad sa drugima, i (4) lični profesionalni razvoj. Stoga nastavnici treba da prošire svoju percepciju učenika: oni nisu samo učenici kojima treba predavati, već osobe čija se prava moraju poštovati. Nastavnici moraju da osmisle nove načine saradnje sa drugima i da podjele kontrolu nad onim što se dešava u njihovoj učionici. Inkluzivni nastavnici koriste pristup učenju u čijem je središtu dijete. U tom pristupu svako dijete je poštovano i sa njim se radi kao sa osobom, a ne kao sa slučajem. Inkluzivni nastavnici razumiju različitosti među učenicima i ne koriste karakteristike učenika da bi kategorizovali ili etiketirali dijete, pa to koristili kao opravdanje za drugačiji tretman. Da bi postao inkluzivan, nastavnik mora da prođe kroz transformaciju identiteta i osnovnih premisa kojima se rukovodi u praksi. Inkluzivni nastavnici svjesni su dubokog uticaja njihovih uvjerenja i stavova na učenike, i na njihov vlastiti osjećaj po pitanju njihove efikasnosti.

¹ V. vebajst Projekta: <http://pjp-eu.coe.int/web/inclusive-education>

Zašto su nastavnici tako važni?

Nastavnici su ključni pokretači promjena u procesu izgradnje inkluzivnih škola. Pošto oni većinu vremena provode sa učenicima u učionici, oni su ti koji imaju duboki uticaj na identitet učenika i na njihovo učenje. Nastavnici se često suočavaju sa suprotstavljenim ciljevima koje treba da postignu. Na primjer, treba da obezbijede učešće svih učenika i u isto vrijeme procjene prioritete. Nastavnici nekada imaju potrebu da provedu više vremena sa nekima od učenika ponaosob, ali u isto vrijeme imaju potrebu da budu fer prema svim učenicima. U inkluzivnom obrazovanju je riječ o shvatanju složenosti poziva nastavnika i o tome da se na tim složenostima radi na dobrobit svih. Da bi aktivno i konstruktivno radili na tako suprotstavljenim ciljevima, nastavnici moraju da promišljaju i da budu praktičari koji nastoje da ostvare saradnju sa drugima da bi razvili svoju praksu. Takvi praktičari koji promišljaju uključuju se u dijalog sa učenicima, roditeljima i kolegama da bi bolje razumjeli složene situacije; oni i sebe doživljavaju kao učenike, a ne samo kao nastavnike. Da bi doveli do neophodnih promjena, nastavnici i drugi stručnjaci moraju razviti svoje razumjevanje učenja kao stvaranja znanja, a ne kao reprodukcija znanja. Učenje u ulozi učenika i učenje u ulozi stručnjaka aktivan je proces rješavanja problema, uključivanja u predviđanje i razmišljanje, u komunikaciju i djelovanje.

Koji je cilj mreže za nastavnike (TeacherNet)?

Mreža za nastavnike - TeacherNet ima za cilj da doprinese stvaranju inkluzivnijih škola tako što će se fokusirati na profesionalni razvoj nastavnika. Spremnost nastavnika za cjeloživotno učenje preduslov je za realizaciju inkluzivnog obrazovanja, ali preduslov za to je i dostupnost kvalitetnih mogućnosti za profesionalni razvoj. Kroz inicijalno obrazovanje nastavnika i kontinuirano usavršavanje, mentorstvo ili "coaching", nastavnici mogu da razviju svoju praksu u pravcu veće inkluzivnosti. Bolje shvatanje kompetencija koje su nastavnicima potrebne da realizuju inkluzivno obrazovanje stoga je važno da bi se razvili i ažurirali postojeći moduli i programi obrazovanja i osposobljavanja nastavnika. Kao formalizovane mogućnosti učenja, oni imaju važan uticaj na usavršavanje nastavnika. Jedan od zadataka mreže za nastavnike (TeacherNet) jeste da formulišu viziju inkluzivnog nastavnika i da se uključe u raspravu o poboljšanju sadašnjih praksi vezanih za obrazovanje nastavnika. Zato je preduslov za diskusiju na osnovu informacija pregled današnje prakse u obrazovanju i osposobljavanju nastavnika u regionu.

Što je već urađeno u regionu?

Prije nekoliko godina, Evropska unija utvrdila je "Platformu za obrazovanje i osposobljavanje na zapadnom Balkanu" radi saradnje sa Albanijom, Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom, Crnom Gorom, "bivšom jugoslovenskom Republikom Makedonijom" i Kosovom², u oblasti obrazovanja. Ministarstva prosvjete utvrdila su obrazovanje nastavnika kao jedan od značajnih prioriteta. Kasnije je EU poručila studiju kako bi mapirala situaciju u ovoj oblasti iz čega je proizašlo sedam nacionalnih izvještaja o "Obrazovanju i osposobljavanju nastavnika" i sumarni izvještaj za region (EC 2013a). EU je 2013. godine takođe objavila izvještaj o "Pomoći u razvoju kompetencija nastavnika za bolje ishode učenja" (EC 2013b) koji je relevantan za svrhe ovog izvještaja.

2009. godine, Evropska fondacija za obuku (European Training Foundation - ETF) poručila je studiju pod nazivom "Mapiranje politika i praksi za pripremu nastavnika za inkluzivno obrazovanje u kontekstu socijalne i kulturne raznovrsnosti". Rezultati ove široke aktivnosti mapiranja predstavljeni su u sedam nacionalnih izvještaja i u sumarnom izvještaju (Pantić et al. 2010) u kome se nalazi i lista pitanja koja treba riješiti, kao i sugestije za dalje korake.

---

² Ovim određenjem ne prejedicira se stav o statusu i ono je u skladu sa Rezolucijom Savjeta bezbjednosti UN 1244 i sa mišljenjem Međunarodnog krivičnog suda o Prograšenju nezavisnosti Kosova

O čemu je riječ u ovom izvještaju?

Ovaj izvještaj nudi sažetak procesa mapiranja i kasnijih diskusija i vijećanja mreže za nastavnike (TeacherNet). Njegov cilj je da doprinese diskusiji, izgradnji vizije i procesu razvoja mreže za nastavnike (TeacherNet) i drugih mreža u okviru Zajedničkog projekta Evropske unije i Savjeta Evrope. Preliminarno mapiranje aktivnosti u oblasti obrazovanja nastavnika za inkluzivno obrazovanje poslužilo je kao polazište za rasprave u prvim radionicama TeacherNeta. Učesnici prvih radionica TeacherNeta potvrdili su preliminarne rezultate i upotrijebili ih za dalja vijećanja vezana za profesionalni razvoj nastavnika i za unapređivanje sadašnjih praksi obrazovanja i osposobljavanja nastavnika. Metodologija koja je korišćena za ovaj rad imala je za cilj da olakša integraciju raznovrsnih informacija i da podstakne komunikaciju. Ona je odabrana da pomogne procese zajedničkog stvaranja znanja bazirane na premisi da se relevantno znanje uvijek distribuira, i stoga se predviđaju revizije i dodaci procesu mapiranja i preliminarnim nalazima. Rezultati procesa mapiranja uzimaju se kao polazište za dalju diskusiju, a ne kao završne izjave ili zaključak situacije obrazovanja nastavnika za inkluziju.

2. Osmišljavanje studije mapiranja "Programa osposobljavanja za inkluzivno obrazovanje"

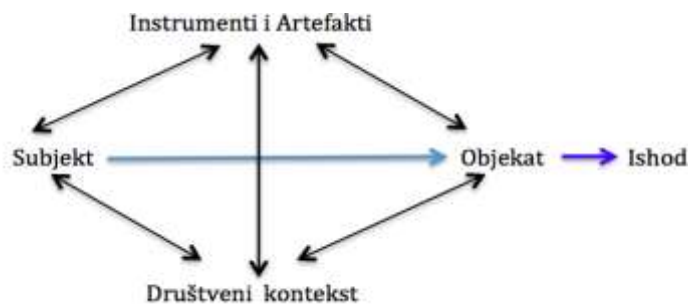
Što su bili ciljevi i zadaci ove studije?

Opšti cilj ove studije bio je da se doprinese radu mreže nastavnika TeacherNet davanjem osnovnih informacija o postojećim modulima i programima relevantnim za inkluzivno obrazovanje. Uz to, trebalo bi da ovi rezultati ponude osnov za unapređivanje sadašnjih aktivnosti obrazovanja i osposobljavanja nastavnika. Stoga je opšta svrha ove studije bila da se mapiraju postojeći kvalitetni programi osposobljavanja za inkluzivno obrazovanje u regionu, da se pruži empirijski osnov za diskusije TeacherNeta i da se doprinese unapređivanju inovativnih modula i programa koje treba koristiti i realizovati u regionu. Studija nije imala za cilj da pribilježi sve postojeće aktivnosti obrazovanja i osposobljavanja nastavnika u regionu, već da pripremi uzorak koji će biti reprezentativan za raznovrsne prakse koje postoje. To je poslužilo da se oformi smislena baza znanja koja može kasnije da se proširi, ali je sada adekvatna za početak diskusije TeacherNeta. Najznačajniji zadaci studije su između ostalog bili utvrđivanje modula obrazovanja i osposobljavanja, prikupljanje podataka relevantnih za proces mapiranja i organizacija ovih podataka na takav način da to olakša njihovo unapređivanje i buduću realizaciju u cijelom regionu. Cijeli postupak obuhvata aktivnosti vezane za inicijalno obrazovanje nastavnika ili obrazovanje prije rada, za kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika koji su već u nastavi i za davanje instrukcija i pomoći nastavnicima (coaching) ili mentorstvo. Radionice koje su održane u Skopju (24-25. jun), te u Tirani (2-3 jul) bile su prilika da se validiraju rezultati mapiranja, da se pripreme zajedničke vizije i da se generišu informacije koje će kasnije moći da se koriste kao smjernica procesa unapređivanja postojećih modula i programa.

Kako je mapiranje izvršeno?

Informacije koje su korišćene u procesu mapiranja prikupljene su tokom terenskih posjeta gdje su se vodili razgovori sa pružaocima programa i modula iz regiona. Terenske posjete organizovali su službenici projekta i one su organizovane u svim zemljama korisnicama projekta. Postupak mapiranja iziskivao je izradu zajedničkog okvira koji se može koristiti da bi se omogućila uporedivost različitih programa i modula. Za te svrhe je radi prikupljanja svih relevantnih informacija korišćen model sistema aktivnosti (Engeström 1987, 2001, 2008). Ovaj model omogućava konzistentno mapiranje aktivnosti koje uključuje različite organe i pristupe osposobljavanju, različite društvene kontekste i ciljeve, pri čemu se ne gube iz vida složene interakcije i konkretne prakse koje su uključene u aktivnosti obrazovanja nastavnika. Ovaj je model u određenoj mjeri pojednostavljen da bi se ispunile potrebe ove studije; on na jednom mjestu objedinjuje informacije o pružaocima programa (subjek-

tu), grupama za koje su programi namijenjeni (objektu), društvenom kontekstu u kome se program realizuje te o instrumentima, konceptima, artefaktima ili metodama koje se koriste da bi se postigli željeni ciljevi:

Slika 1: Opšti model sistema aktivnosti (pojednostavljeni)

Sljedeća pitanja odnose se na različite komponente sistema aktivnosti i korišćena su da bi se analizirale raznovrsne aktivnosti vezana za obrazovanje nastavnika za inkluzivno obrazovanje (v. Sliku 1):

- Predmet djelovanja: Ko pruža ili izvodi module? Navedite pojedinca, agenciju, grupu ili organizaciju koja pruža program.
- Ishod aktivnosti: Koji su očekivani ishodi? Navedite ciljeve koji se žele postići
- Objekat aktivnosti: na koga ili što je aktivnost usmjerena? Navedite ciljnu grupu, kompetencije ili probleme na koje je modul usmjeren i koje želi da promijeni.
- Instrumenti i artefakti koji su korišćeni u Aktivnosti: Kako je izveden modul? Navedite instrumente, metode, koncepte i teorije koje su korišćene da bi se postigli očekivani ishodi.
- Društveni kontekst u koji je ugrađena aktivnost: u kom kontekstu se realizuje modul? Navedite društveni kontekst, grupe ili organizacije na koje utiče aktivnost obrazovanja nastavnika.

Komponente sistema aktivnosti korišćene su da bi se kasnije postavljala pitanja tokom terenskih posjeta i da bi se program opisao u grafičkoj formi. Informacije su transformisane u grafikon da bi se dao sažetak najznačajnijih karakteristika svakog programa ili modula. Ove informacije korišćene su za cjelokupnu analizu, te za analizu koja se fokusirala na inicijalno obrazovanje nastavnika, kontinuirani profesionalni razvoj i mentorstvo nastavnika za inkluzivno obrazovanje.

Koje aktivnosti su mapirane i kako su se mape koristile?

Odabrane su veoma raznovrsne aktivnosti vezane za profesionalni razvoj nastavnika; neke mape stoga prikazuju veoma opsežne aktivnosti (npr. programe inicijalne obuke za nastavnike), kao i kraće, fokusirane aktivnosti (npr. individualne trodnevne module). U nekim slučajevima, cjelokupni programi koji su opisani tokom posjeta na terenu imaju šire ciljeve (npr. razvoj praksi škola ili zajednica) i obuhvataju aktivnosti osposobljavanja nastavnika kao jedan pristup za postizanje ovih opštih ciljeva. U takvim slučajevima, aktivnost osposobljavanja nastavnika odabrana je kao najznačajnija aktivnost koju treba mapirati, i cjelokupan projekat uključen je kao nešto što obezbjeđuje društveni kontekst.

Mape koje su kreirane za svaku aktivnost osposobljavanja nastavnika korišćene su da bi se dao pregled sadašnjih praksi vezanih za komponente modela aktivnosti. Karakteristike za svaku od komponenti modela aktivnosti objedinjene su u spiskove kojima se opisuju sadašnje prakse. Ti spiskovi korišćeni su da se formiraju sumarne mape za inicijalno obrazovanje nastavnika tj. obrazovanje prije zaposlenja, te programi kontinuiranog profesionalnog razvoja i mentorstva. Ove mape pomogle su proces validacije i diskusije tokom radionica TeacherNeta u Skopju i Tirani. Metodologija radionica nadovezala se na metodologiju postupka

mapiranja (v. Sliku 2), oslanjajući se na ključne komponente modela aktivnosti. Ishodi radionica ugrađeni su u završni izvještaj i usmjeravajući budući rad. Odabrane aktivnosti mogu poslije biti detaljnije analizirane, npr. da se bolje shvati njihova djelotvornost, ali i da se identifikuju tenzije i kontradikcije.

Slika 2: Sistem aktivnosti na osnovu kojega se usmjeravaju radionice

3. Rezultati postupka mapiranja i radionica

Koji su programi mapirani?

Sljedeći programi su mapirani i kasnije su predstavljali osnov za diskusije u radionicama: Albanija: jedan stručni master program na Univerzitetu, dva programa koja izvode NVO. Bosna i Hercegovina: pet programa koje izvode NVO, jedan direktora škola i pedagoga, jedan koji izvodi predavač na Univerzitetu. Hrvatska: jedan program koji nudi Univerzitet, četiri programa koja nude NVO, jedan mobilnog tima savjetnika. Crna Gora: jedan program koji izvodi Univerzitet zajedno sa Unicefom, jedan program u procesu izrade kod dva univerziteta, šest programa koja nude NVO, tri programa koja nudi Ministarstvo prosvjete ili Zavod za školstvo. "Bivša jugoslovenska Republika Makedonija": Jedan program inicijalnog obrazovanja nastavnika na Univerzitetu, četiri programa NVO. Srbija: tri programa koja se nude na Univerzitetu (ponekad inicijativa pojedinca), dva programa koja daju NVO, jedan program Zavoda za školstvo. Kosovo*: Jedan program profesionalnog razvoja na Univerzitetu, tri programa koja nude NVO.

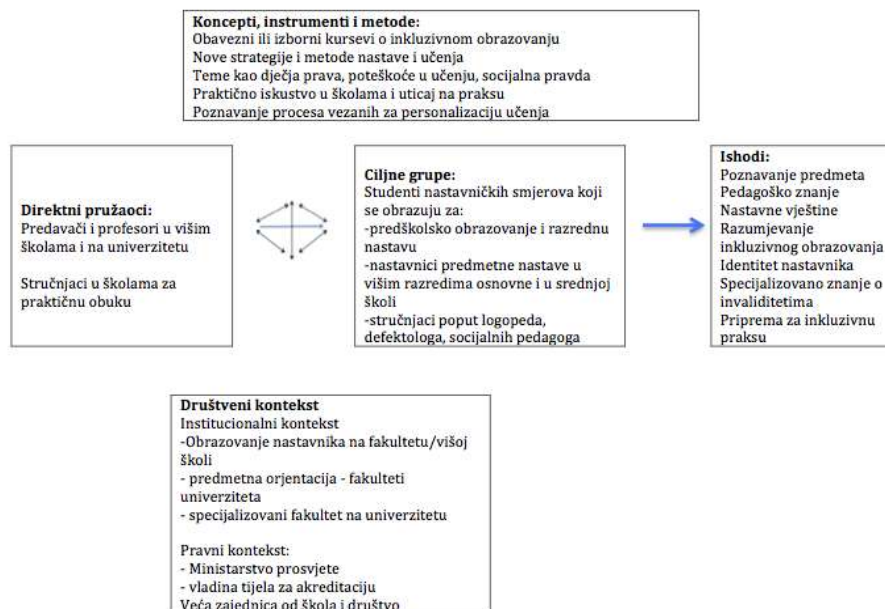
Mapirane programe i module organizuju pojedinci, male lokalne NVO, vladini organi, univerziteti i međunarodne vladine i nevladine organizacije. Formati ovih programa kreću se od dvodnevni radionica do čitavih studijskih programa na univerzitetima. Različite metode i pristupi koriste se za različite ciljne grupe. Neki su programi fokusirani na nastavnike kao pojedince, drugi na školske zajednice ili relevantne partnere na lokalnom i regionalnom nivou. Programi se izvode u različitim društvenim kontekstima, od naizgled izolovanih akcija pojedinaca, do aktivnosti koje podržavaju lokalne zajednice ili vlade, ili aktivnosti kojima se implementira novo zakonodavstvo. Takođe se fokus stavlja na različite očekivane ishode, od čistog prenošenja informacija, do izgradnje kapaciteta u školama ili rada na društvenim promjenama u zajednici.

Tokom radionica pomenuti su i neki dodatni programi, a neki od njih dovoljno su potkrijepljeni dokumentima da bi se uključili u postupak mapiranja. Na osnovu rezultata mapiranja, učesnici su pripremili svoju viziju inkluzivnog nastavnika i razgovarali o instrumentima koji bi mogli pomoći u procesu izgradnje kapaciteta.

Koje su razlike između tri faze profesionalnog razvoja?

Tri faze profesionalnog razvoja koje su definisane prije postupka mapiranja razlikuju se u smislu pružalaca, očekivanih ishoda i ciljnih grupa (npr. studenti nastavničkih smjerova, nastavnici, eksperti nastavnici). Inicijalno obrazovanje za nastavnike pruža se na univerzitetima, uglavnom je fokus na kreiranju identiteta inkluzivnog nastavnika, a ciljna grupa je pripravnik kao učenika, student nastavničkog smjera koji se obrazuje da bi postao nastavnik početnik.

"Edukacija nastavnika prije zaposlenja ili inicijalna edukacija nastavnika

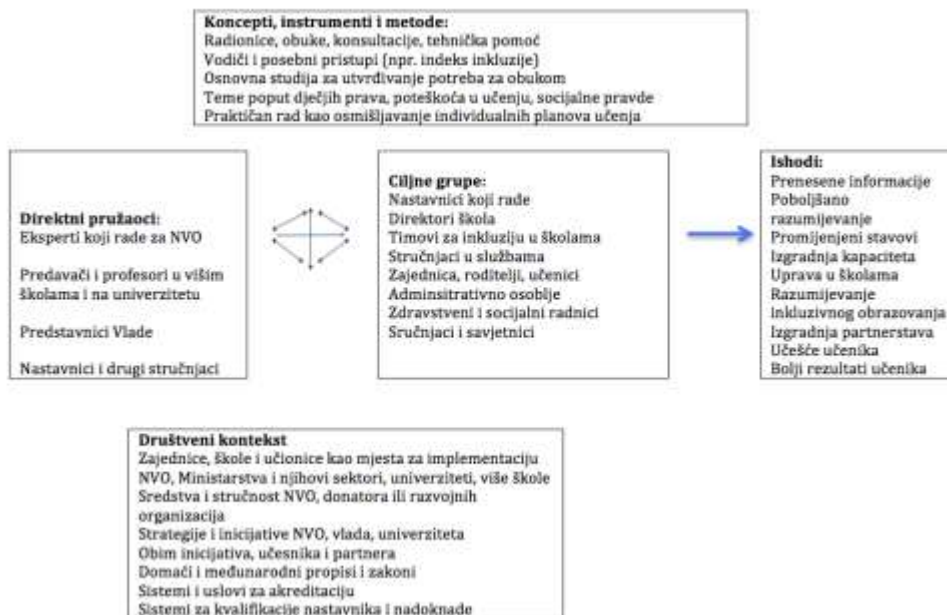

Slika 3: Mapiranje aktivnosti "Inicijalnog obrazovanja nastavnika prije zaposlenja "

Kontinuirani profesionalni razvoj fokusira se na kreiranje inkluzivnih praksi. Uz izgradnju kompetencija za inkluzivno obrazovanje treba uzeti u obzir i specifični kontekst u kome rade nastavnici: ciljna grupa su pripravnici kao učenici i praktičari: nastavnici početnici koji postaju iskusni nastavnici.

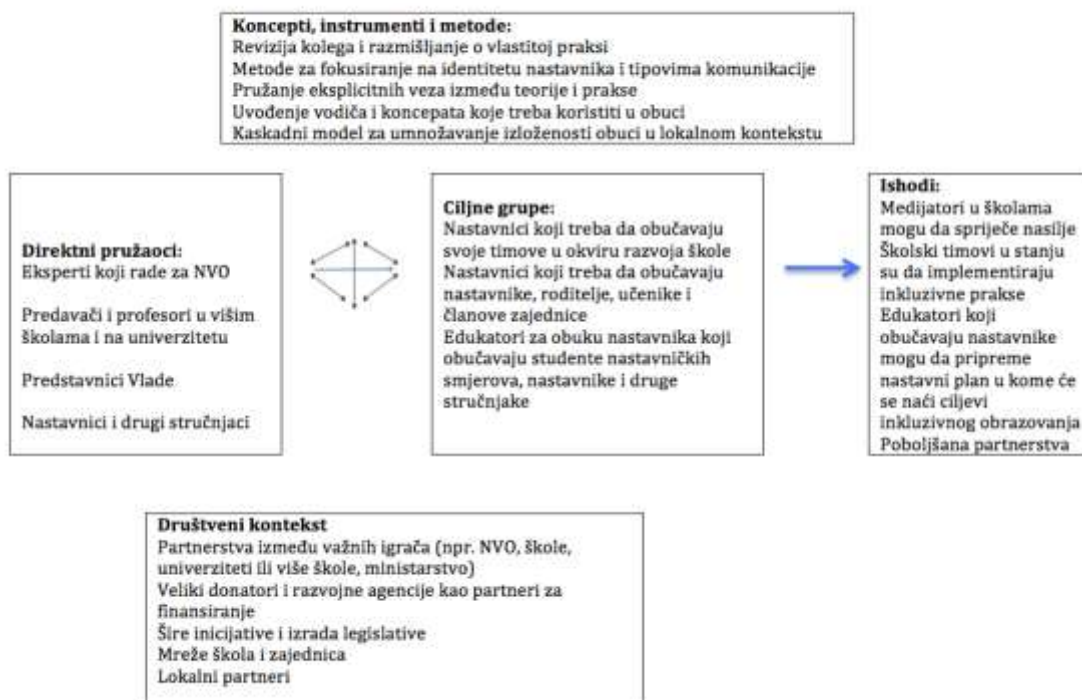
"Kontinuirani profesionalni razvoj"

Slika 4: Mapiranje aktivnosti "Kontinuiranog profesionalnog razvoja"

Mentorstvo nad drugim nastavnicima i mentorski rad sa edukatorima nastavnika fokusira se ne samo na identitet nastavnika i kompetencije za inkluzivno obrazovanje, već na sistematičan prenos znanja i zajedničko učenje. Ono pomaže da se povežu različite prakse i naglašava znanje kao instrument za obučavanje drugih. Pripravnik se doživljava kao učenik, praktičar i nosilac znanja za druge koji može da pomogne učenju i praksu: iskusni nastavnici postaju nastavnici eksperti.

"Obuka za mentorski rad i 'coaching' nastavnika edukatora i trenera"

Slika 5: Mapiranje aktivnosti "Mentorske obuke i rada sa nastavnicima edukatorima i trenerima"

Formalizacija ili institucionalizacija ovih praksi razlikuje se po vrsti programa i u zavisnosti od lokacije u regionu. U nekim zemljama korisnicama ovog projekta, inkluzivno obrazovanje institucionalizovani je dio inicijalnog obrazovanja nastavnika, a u nekima nije. U regionu postoje nastojanja da se formalizuje kontinuirano obrazovanje nastavnika, bilo kroz akreditaciju, bilo kroz stvaranje centara za kontinuirani profesionalni razvoj na univerzitetima ili u vladinim agencijama. Najmanje formalizovana i stoga najmanje institucionalizovana praksa je upravo rad sa nastavnicima edukatorima ili programi mentorstva. Mapiranje ova tri tipa aktivnosti obrazovanja nastavnika samo je preliminarno i uglavnom služi da bi se pomogle diskusije u radionicama. Omo može biti korisno i da bi se usmjerio razvoj ili da bi se ažurirali moduli i programi.

Koji su rezultati radionica?

Radionice u Skopju i Tirani pružile su mogućnost da učesnici mreže za nastavnike (TeacherNet) izvrše validaciju rezultata mapiranja. U diskusijama su potvrđeni cjelokupni nalazi i preliminarni zaključci i dodate su vrijedne informacije za završetak studije. Kako je i rečeno, pomenuto je nekoliko dodatnih aktivnosti obrazovanja nastavnika i one su naknadno dodate procesu mapiranja. Učesnici su takođe dali i opšte komentare o tome što oni smatraju važnim za obrazovanje nastavnika u smislu promovisanja i podrške inkluzivnom obrazovanju. Na primjer, podizanje svijesti doživljava se kao ključno za promjenu stavova. Učesnici su izrazili potrebu za bližom saradnjom između škola, univerziteta i kreatora politike da bi se obezbijedio kontinuitet dobre prakse u svim fazama obrazovanja nastavnika. To je u skladu sa premošćavanjem jaza između teorije, prakse i politike, koji se doživljava kao jedna od najvećih prepreka. Još jedno opšte pitanje bilo je obrazovanje predmetnih nastavnika i nastavnika u stručnom obrazovanju. Obje ove grupe nastavnika, a naročito nastavnici u stručnom obrazovanju doživljavaju se kao neko ko nije dovoljno dobro pripremljen za inkluzivno obrazovanje i neko ko ne dobija dovoljno obuke za inkluzivnu pedagogiju.

Što se tiče inicijalnog obrazovanja ili obrazovanja prije zaposlenja, učesnici su konstatovali da obuka koja je bazirana na univerzitetu treba bolje da se poveže sa školama. To može pomoći i da se premosti rascjep između inicijalnog i kontinuiranog profesionalnog razvoja koji postoji u cijelom regionu. Nastavnici edukatori doživljavaju se kao važna ciljna grupa, a utvrđena je i potreba za podizanjem svijesti i boljim znanjem o inkluzivnom obrazovanju. Učesnici su izrazili stav da svi univerzitetski nastavnici treba da znaju osnove inkluzivnog obrazovanja. Takođe je konstatovano, međutim, da mnogi nastavnički fakulteti i univerziteti nemaju čak ni module o inkluzivnom obrazovanju, što se smatra važnim za bolju pripremu studenata nastavničkih smjerova za inkluzivno obrazovanje. I na kraju, ali ne i najmanje bitno, navedeno je da proces odabira kandidata za studije nastavničkih smjerova treba da bude strožiji.

Učesnici vide mapirane aktivnosti vezane za kontinuirani profesionalni razvoj kao nešto što odražava raznolikost i bogatu praksu koja obezbjeđuje nastavnicima relevantne informacije i znanje. Oni su izrazili potrebu za komunikativnijim sredinama, gdje će nastavnici moći da razmjenjuju dobre prakse i da uče jedni od drugih. Pomenuti su i dodatni programi koji mogu biti korisni za razvijanje inkluzivne prakse, poput vršnjačkog učenja, razvoja mobilnih timova za inkluziju, multikulturalnih programa i programa podrške nastavnicima u korišćenju informaciono-komunikacionih tehnologija. Pomenuto je i da nedostaje obuka u znakovnom jeziku. Pitanja vezana za obrazovanje Roma smatraju se izuzetno važnima za inkluzivno obrazovanje u budućem periodu.

Kao i za programe mentorstva, postavljeno je pitanje zar ne postoje državni programi u regionu. Obrisi ovakvih programa ostali su nejasni tokom diskusije i javila se potreba za pojašnjenjem što zapravo ovakva vrsta aktivnosti znači. Ostalo je nejasno da li se učenje od kolega može smatrati mentorstvom. Na primjer, da li je metod otvorenog časa gdje kolege daju jedni drugima strukturirane komentare nešto što je samo učenje od kolega ili se to može nazvati mentorstvom? Treba li porogram obuke instruktora ("train the trainer") da se smatra "mentorskim radom (coaching) sa trenerima" ili je to samo dio kontinuiranog profesionalnog razvoja? Treba li aktivnosti koje su usmjerene obuku nastavnika edukatora takođe da se uzmu u obzir? Treba li "mentorstvo" da se smatra zasebnom aktivnošću ili je to samo jedan aspekt obrazovanja

nastavnika, npr. poput mentorstva studenata tokom njihovog praktičnog iskustva ili podrške nastavnicima početnicima tokom početne faze njihovog rada? Da li je u mentorstvu riječ uglavnom o prelasku sa teorije na praksu ili se radi o implementaciji?

Koje vizije su osmislili učesnici?

Inkluzivan nastavnik doživljava se kao dio tima koji više ne radi u izolaciji. On ili ona ne radi samo sa kolegama, već i sa porodicama i zajednicom; učesnici su govorili o "zlatnom trouglu" porodice, škole i zajednice. Inkluzivni nastavnici zato su svjesni svih aktera koji mogu da doprinesu ili da ometu proces inkluzivnosti na svim nivoima društva i zajednice. Oni su praktičari koji promišljaju, imaju pozitivan stav prema životu i vjeruju da svaki učenik može da uči. Oni slušaju glas učenika i dobro poznaju metodiku nastave i dječju psihologiju. Nastavnici grade svoje kapacitete implementacijom znanja u praktičnim situacijama i praktičnom obukom. Učenje od kolega doživljava se kao važan metod izgradnje kapaciteta, npr. kroz studijske posjete ili kroz rad sa mobilnim timovima koji mogu da pomognu u procesu implementacije u lokalnim školama. Učesnici su istakli činjenicu da učenje za inkluziju ne mora uvijek da se fokusira na inkluzivno obrazovanje, već se može postići i indirektno, kroz pozorište, muziku ili druge aktivnosti izgradnje zajednice. Radilo se na osmišljavanju vizija o budućim aktivnostima u školama sa ciljem promovisanja inkluzivnog obrazovanja. One se ne doživljavaju kao moduli ili programi za obrazovanje nastavnika, već kao aktivnosti koje doprinose izgradnji kapaciteta za inkluzivno obrazovanje. Učesnici su prijavili školske projekte koji pomažu u izradi nekih aspekata relevantnih za inkluzivno obrazovanje, na primjer program razmjene jedne škole u Novom Sadu sa kolegama u Mađarskoj. Pružanje podrške nastavnicima da poboljšaju svoje prakse presonalizovanih instrukcija, upravljanje različitostima i praćenje napretka učenika smatraju se važnim komponentama za poboljšanje inkluzivnog obrazovanja. Treba pružiti podršku i da bi se olakšalo mirenje i medijacija da bi se obezbijedila socijalna pravda i promovisale različitosti. Interaktivni instrumenti i pristupi ili metode koje olakšavaju komunikaciju i razmjenu iskustava istaknuti su kao najznačajniji za postizanje inkluzivnog obrazovanja. Nastavnici treba da dobiju podršku u vidu nastavnih materijala i instrumenata, ali i da dobiju pomoć za adaptaciju učionica u inkluzivne učionice, čak i ako nema dodatnih resursa. Metode za budući rad TeacherNeta obuhvataju studijske posjete, video konferencije, izradu portala za razmjenu dobrih praksi učenja i nastave, organizovanje okruglih stolova, on-line seminara i radionica. Korišćenje veb-platформи i mreža takođe se smatra važnim putem za poboljšanje prakse inkluzivnog obrazovanja.

4. O budućim koracima

Da li je problem što se moduli i programi toliko razlikuju?

Različitost programa rezultat je mnogih nastojanja građanskog društva da zadovolji potrebe za obukom koje univerziteti i ministarstva prosvjete još ne mogu u potpunosti da zadovolje. Ali znanje koje je stečeno tokom kurseva ili modula o inkluzivnom obrazovanju nije lako prevesti u praksu. Škole nemaju dovoljnu pomoć za integrisanje raznovrsnih programa i pristupa i zbog toga mogu imati problema kada se suoče sa različitim grupama preporuka koje treba da sprovedu. U mnogim slučajevima nedostaju aktivnosti praćenja ili aktivnosti vezane za održivu realizaciju. Da bi se razvila jedna profesija najvažnije je zajedničko znanje, zajedničke metode i prakse. Trenutno je na sceni nedostatak sistematične saradnje između institucija za obuku nastavnika, škola i odgovornih vladinih organa. Postoji potreba za jačom transverzalnom saradnjom između univerziteta, ministarstava, škola i drugih pružaoca obrazovanja nastavnika da bi se razvila zajednička vizija obrazovanja nastavnika za inkluziju.

Moduli koje nude nevladine organizacije posebno su usmjereni na različite ciljne grupe, ne samo na nastavnike i druge stručnjake, već i na zvaničnike, roditelje i druge članove zajednice. Može se javiti potreba da se detaljnije razgovara o tome što se može postići ovim aktivnostima obuke, koja vrsta obuke je potrebna ovim grupama i da li druge strategije mogu da budu djelotvornije. Postoji konsenzus da je za implementaciju in-

kluzivnog obrazovanja potrebna promjena na nivou pojedinca, na interpersonalnom nivou i na nivou sistema. U ovom trenutku, individualni projekti - često i pružanje obuke - ko-egzistiraju u ovoj oblasti sa premisom da svi oni na neki način doprinose implementiranju inkluzivnijih praksi u učionici, školi i na nivou zajednice. Ali nejasno je kako tako raznovrsne prakse mogu da doprinesu jednom razvojnom procesu, bez jasne vizije o tome što treba zajedno da postignu.

Da li se obuka prevodi u praksu?

Raznovrsnost pružalaca i modula i programa obuke takođe znači raznovrsnost koncepata, instrumenata i metoda. Principi koji su široko prihvaćeni, kao što je "inkluzija", "socijalna pravda", "diverzitet" ili "pristup koji se bazira na pravima" treba na neki način da se prevedu u aktivnosti koje se mogu koristiti u učionici.

Teorije se moraju transformisati u znanje koje se može sprovesti u praksi, a da ne budu previše preskriptivne. Danas se malo zna o tome kako se to radi i da li su strategije koje koriste pružaoci obrazovanja - ili ako takvih strategija nema - one koje koriste sami nastavnici - djelotvorne ili ne. Kako su naveli učesnici u radionicama. transformisanje znanja iz onoga što je naučeno na ono što se radi u učionici često nije zadovoljavajuće. Postoji potreba da se dublje prouči koje koncepte treba predavati i u kom kontekstu, i kako će to znanje pomoći da se nastavne prakse razviju tako da budu inkluzivnije. Programi obuke instruktora (train the trainer) su popularni u regionu u oblasti inkluzivnog obrazovanja. Ipak istraživanja i iskustva pokazuju da se u kaskadnom prenošenju znanja i metoda ka nižim nivoima koji su bliže "bazi" mnogo prvobitnih ideja izgubi.

Da li nastavnici razumiju što se od njih očekuje?

Iz perspektive nastavnika pojedinca, njihove karijere i profesionalnog razvoja, postoji potreba da se pojasni što se od nastavnika očekuje u kojoj fazi i koje aktivnosti učenja i obuke će doprinijeti postizanju očekivanih kompetencija. Obrazovanje nastavnika za inkluziju treba razumjeti kao cjeloživotni proces osnaživanja nastavnika kao aktivnih učenika, kao promotera svog profesionalnog razvoja i profesionalnog razvoja drugih.

Znanje i kompetencije koje nastavnici dobiju u programima inicijalnog obrazovanja, programima obuke tokom rada ili programima mentorstva treba da se integrišu da bi se u praksi osjetio njihov uticaj. A i takav sveobuhvatan pristup zavisio bi od saradnje između institucija za obuku nastavnika, škola i vladinih organa uključenih u definisanje kvalifikacija za nastavnike i u akreditaciju modula obuke.

Da li su sadašnja nastojanja dovoljno dobra?

Mnogo energije i napora troši se na izgradnju kapaciteta nastavnika za inkluzivno obrazovanje, ali ti naponi nisu dobro koordinirani. Možda je potreban sveobuhvatniji pristup obrazovanju nastavnika za inkluziju da bi se pomoglo da se sadašnje aktivnosti objedine, da se poveća njihova djelotvornost pojedinačno i u cjelini sa drugima. Mogao bi biti koristan pristup koji se više bazira na potrebama i u kome škole igraju aktivnu ulogu u definisanju svojih potreba za obukom, ali samo ako se školama daju potrebne smjernice i instrumenti da pojasne svoje potrebe. Sadašnja nastojanja da se razvije mreža kompetencija nastavnika za inkluzivno obrazovanje može biti jedan od instrumenata koji mogu biti korisni u utvrđivanju uslova koje obuka mora da ispuni. Aktivnija uloga škola takođe bi olakšala implementaciju po završetku obuke. Kako su konstatovali učesnici u radionici, obrazovanje nastavnika treba da bude dio šireg procesa razvoja škole gdje druge aktivnosti kao što je saradnja sa drugim školama, školski projekti i učenje od kolega takođe doprinose stvaranju inkluzivnije škole i učionice.

Što može da učini TeacherNet?

Učesnici mreže TeacherNet osmislili su nekoliko ideja za to što se može uraditi da bi se poboljšale sadašnje prakse i možda da se na nekima od njih radi i u budućem periodu. Oni se zalažu za planiranje opsežnih projekata implementacije u kojima se kombinuje uvođenje novih instrumenata ili metoda sa aktivnostima obuke i istraživanja čime se u obzir

uzimaju različite potrebe i interesovanja različitih partnera i u isto vrijeme se doprinosi cjelokupnom cilju. Takva integrisana metodologija u skladu je i sa "cjeloškolskim" pristupom u kome se inkluzivno obrazovanje ne doživljava kao nešto zasebno, već kao nešto što je blisko vezano sa obrazovanjem o ulozi u društvu i obrazovanjem za održivi razvoj. Učesnici takođe podržavaju praksu da škole same predaju svoje projekte, a ne da pružaoci obuke definišu što je školama potrebno. Intervjui govore da Bosna i Hercegovina ima više iskustva u tome nego druge zemlje korisnice projekta. Zajednički projekat stvara slično okruženje i TeacherNet može da pomogne izgradnju kapaciteta škola za izradu programa koji se baziraju na njihovim konkretnim potrebama za obukom i razvojem.

Neke organizacije čini se imaju mreže koje pokrivaju veći dio regiona ili cjelokupni region, kao što je Fond za otvoreno društvo, organizacija *Save the Children* i Unicef. Ove organizacije mogu biti strateški partneri ne samo za budući rad TeacherNeta i Zajedničkog projekta, već i resornim ministarstvima. Privatno-javna partnerstva mogu se koristiti za razvoj inkluzivnih praksi u zajednici. Povremena partnerstva na bazi projekata privatno javnih partnerstava između donatora, škola, univerziteta i ministarstava mogla bi se razviti u strateška partnerstva gdje će se svi partneri posvetiti zajedničkoj matrici i osmišljavati svoje planove djelovanja na osnovu zajedničkog dugoročnog cilja uzimajući u obzir najvažnije potrebe koje treba ispuniti. Mreža TeacherNet može da osmisli strategije za moguće buduće korake; time bi se pomoglo realizaciji njenih inicijativa kada se u novembru 2015. godine završe aktivnosti u okviru Zajedničkog projekta.

U koje bi se aktivnosti mogle zajedno uključiti sve tri mreže?

Članovi mreže TeacherNet već su razvili prvu viziju inkluzivnog nastavnika i razgovarali o instrumentima i metodama kojima bi se mogla pomoći izgradnja kapaciteta i razvoj kompetencija. Možda će u budućnosti biti prilike da se sve tri mreže okupe i bliže sarađuju. Mreža škola (SchoolNet) ima za cilj da razvije inkluzivne prakse u školama i zajednicama. Mreža nastavnika (TeacherNet) bavi se profesionalnim razvojem nastavnika, a mreža za politiku (PolicyNet) fokusira se na politike koje oblikuju društveni kontekst škola i nastavnika. Zajedničko korišćenje modela aktivnosti i mapiranje aktivnosti ove tri mreže mogu da pomognu da se objedine njihova zajednička nastojanja. Zajedno, ove mreže mogu da daju bogat opis cjelokupnih aktivnosti uključenih u obezbjeđivanje inkluzivnog obrazovanja i baziranih na njemu, i značajan doprinos budućim koracima za sve učesnike u projektu.

Kada bi se ova mogućnost koristila u potpunosti, to bi pomoglo i da se ispituju načini za prevazilaženje jaza između politike, obrazovanja nastavnika, istraživanja i prakse. Pojedinačno, ove mreže mogle bi se uključiti u aktivnosti koje mogu da doprinesu cjelokupnom zajedničkom procesu razvoja inkluzivnog obrazovanja. Da bi se to dogodilo, treba dalje razmisliti o cjelokupnom sistemu aktivnosti koje pokušava da razvije Zajednički projekat. Postupak kreiranja vizije, te diskusija o instrumentima mogu se obavljati i u drugim mrežama, a može se i obogatiti vizija koja je utvrđena na početku projekta. Inkluzivna škola je škola u kojoj je svako dijete dobrodošlo, svaki roditelj uključen, a svaki nastavnik poštovan.

5. Literatura

- Council of Europe (2009). Diversity and inclusion: challenges for teacher education. Key Competencies for Diversity. Strassbourg: Council of Europe.
- Council of Europe (2010). Policies and practices for teaching sociocultural diversity. Diversity and inclusion: challenges for teacher education. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Engeström, Y. (1987). Learning by expanding: An activity-theoretical approach to developmental research. Helsinki: Orienta-Konsultit.

- Engeström, Y. (2001). Expansive learning at work: Toward an activity-theoretical conceptualization. *Journal of Education and Work*, 14(1), 133-156.
- Engeström, Y. (2008). *From teams to knots. Activity-theoretical studies of collaboration and learning at work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- European Agency for Development in Special Needs Education (2012). *Teacher Education for Inclusion. Profile of Inclusive Teachers*. Odense: European Agency for Development in Special Needs Education.
- European Agency for Development in Special Needs Education (2013). *Organisation of Provision to Support Inclusive Education – Literature Review*, Odense, Denmark: European Agency for Development in Special Needs Education.
- European Commission (2013a). *Education and Training in the Western Balkans. Final Synthesis Report*. Luxembourg: European Union.
- European Commission (2013b). *Supporting teacher competence development for better learning outcomes*. Brussels: European Commission.
- Hakkarainen, K, Palonen, T, Paavola, S., Lehtinen, E. (2004). *Communities of networked expertise. Professional and educational perspectives*. Emerald.
- Pantić, N., Closs, A., & Ivošević, V. (2011). *Teachers for the Future: Teacher Development for Inclusive Education in the Western Balkans*. Turin: European Training Foundation.